

УДК 811.16'367.335-112"19"

СКЛАДНІ КОНСТРУКЦІЇ В МОВОЗНАВСТВІ 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

Ніколайчук А.С., к. філол. н., старший викладач
кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Жукова М.К., студентка
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Статтю присвячено особливостям дослідження складних конструкцій у працях учених 40-х – 60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано ставлення лінгвістів до складних конструкцій з сурядністю й підрядністю, які досліджено на матеріалі різних слов'янських мов – української, російської, чеської, словацької, польської, болгарської (Л. Двонч, Ф. Кочиш, Є. Махачкова, Б. М. Кулик, І. О. Василенко, Й. Грбачек, Я. Бауер, А. П. Грищенко та ін.). Розглянуто проблему визначення складного ускладненого речення. Протиставлення паратаксису й гіпотаксису як двох основних засобів вираження граматичних зв'язків лежить в основі трактування природи ускладненого речення, яке запропонував Й. Грбачек.

Ключові слова: складні конструкції з сурядністю й підрядністю, складне речення, ускладнене речення, паратаксис, гіпотаксис, лінгвістична історіографія.

Статья посвящена особенностям исследования сложных конструкций в трудах ученых 40-х – 60-х гг. ХХ в. Проанализированы взгляды лингвистов на сложные конструкции с сочинением и подчинением, которые были исследованы на материале разных славянских языков – украинского, русского, чешского, словацкого, польского, болгарского (Л. Двонч, Ф. Кочиш, Е. Махачкова, Б. Кулик, И. О. Василенко, Й. Грбачек, Я. Бауэр, А. А. Грищенко и др.). Раскрыта проблема определения сложного осложненного предложения. Противопоставление паратаксиса гипотаксису как двух основных средств выражения грамматических связей лежит в основе трактовки природы осложненного предложения, которую предложил Й. Грбачек.

Ключевые слова: сложные конструкции с сочинением и подчинением, сложное предложение, осложненное предложение, паратаксис, гипотаксис, лингвистическая историография.

Nikolajchuk A.S., Zhukova M.K. COMPLEX STRUCTURES IN THE LINGUISTICS OF 40s – 60s YEARS OF THE XX CENTURY

The article is devoted to the peculiarities of the complex structures studying in the scholars' writings of the 40's and 60's years of the 20th century. It has been analyzed the attitude of linguists towards composite sentences with parataxis and hipotaxis, researched on the material of various Slavonic languages – Ukrainian, Russian, Czech, Slovak, Polish, Bulgarian, Russian (L. Dvonch, F. Kochish, E. Makhachkova, B. M. Kulik, I. O. Vasylenko, J. Grbachec, J. Bauer, A. P. Grishchenko, etc.). The problem of the determination of the complex complicated sentence is considered. The contradiction of parataxis and hipotaxis as the two main means of expressing grammatical links is the basis of the interpretation of the nature of the complicated sentence proposed by J. Grbachec.

Key words: complex structures with parataxis and hypotaxis, complex sentences, complicated sentences, parataxis and hypotaxis, linguistic historiography.

Із середини ХVІІІ ст. до кінця 20-х рр. ХІХ ст. вчення про складне речення формувалося як самостійний розділ синтаксичної науки. У багатьох граматичних студіях початку ХІХ ст. вже трапляються терміни *сурядність*, *підрядність*, *головне речення*, *підрядне речення*. Термін *складне речення* замінює *складне мовлення*.

Складні конструкції з сурядністю й підрядністю в мовознавстві 40-х рр. ХІХ ст. лише починають цікавити лінгвістів. Про ці типи речення М. М. Холодов зазначав: «актуальність питання мотивується тим, що досліджувані речення займають важливе місце в системі комунікативних засобів... мови, з огляду на широке вживання, виняткову структурну різноманітність і синтаксичну насиченість» [1, с. 1].

Дослідження цих конструкцій важливо також для вивчення мов письменників, тому що своєрідність мов їхніх творів часто глибокими коренями уходить у синтаксис складного речення, й нерідко – саме *сурядно-підрядного*. Ця конструкція є однією з центральних мо-

делей складних багатокомпонентних речень, вона характеризується низкою специфічних ознак, не властивих іншим синтаксичним одиницям.

Метою нашої праці є характеристика поглядів учених 40-х – 60-х рр. ХХ ст. на складні конструкції з сурядністю й підрядністю, установлення внеску лінгвістів у розробку цього питання.

Складні конструкції з сурядністю й підрядністю в лінгвістиці 40-х – 60-х рр. ХХ ст. були предметом дослідження в різних слов'янських мовах – українській, чеській, словацькій, польській, болгарській, російській (Л. Двонч, Ф. Кочиш, Є. Махачкова, Б. М. Кулик, І. О. Василенко, Й. Грбачек, Я. Бауер, А. П. Грищенко).

Досліджуючи специфічні особливості складних речень ускладненого типу, учені почали звертати увагу на конструкції, у яких частини з'єднані між собою як способом сурядності, так і способом підрядності.

З'ясуванню конструктивних особливостей складних багатоконпонентних речень, у тому числі сурядно-підрядних ускладнених речень, дослідженню різноманітності їхньої структури присвячено окремі розділи «Сучасної української літературної мови» Б. М. Кулика. На думку вченого, складні багаточленні ускладненні сурядно-підрядні речення виникають у тих випадках, коли складнопідрядні речення входять до більш складного синтаксичного цілого, тобто з'єднуються як із складносурядними реченнями, так і з іншими типами складних речень [2, с. 96–97].

Різні аспекти аналізу так званих складних речень ускладненого типу висвітлені переважно в дослідженнях, виконаних на матеріалі словацької й чеської мов.

Л. Двонч вважає, що простим складним реченням (*jednoduchý súvetie*) треба називати таке складне речення, у якому наявний лише один тип граматичного зв'язку між окремими частинами (паратаксіс або гіпотаксіс). Ускладненим же складним реченням (*zložené alebo zložitý súvetie*) є таке речення, у якому одночасно втілюються обидва типи граматичного зв'язку між складовими частинами. Але, на думку Л. Двонча, терміни *zložený súvetie* й *zložitý súvetie* не завжди є чітким відображенням суті ускладнення синтаксичної структури складного речення. Це стосується складно-підрядних речень з підрядними однорідними.

Щоб відмежувати речення, у яких наявний лише один тип граматичного зв'язку між складовими частинами, від речень з двома основними типами граматичного зв'язку, Л. Двонч пропонує на позначення складних речень першого типу вживати термін *складне речення однорідного складу* (*rovnorodé súvetie*), а на позначення речень другого типу – *складне речення неоднорідного складу* (*rôznorodé súvetie*), тобто гомогенні й гетерогенні складні речення [5, с. 169].

Тезу про те, що ускладненими вважаються такі складні речення, які мають більше двох складових частин, Л. Двонч не визнає. Отже, з цього погляду, кількісна характеристика складного речення не завжди може бути отождненою з якісною характеристикою.

Багато уваги ускладненому складному реченню в словацькій мові приділяє Ф. Кочіш. Учений торкається питання про фактори, сукупність яких утворює самостійний тип ускладненого складного речення, що відповідними ознаками відрізняється від інших рівноцінних типів. Першим з цих факторів є насамперед виключність (*jedinečnosť*) і повторюваність (*neorakovaneľnosť*) розкладання на частини синтаксичних зв'язків.

Ф. Кочіш зазначав, що на цьому етапі ґрунтується інваріантність відповідного типу. Другим важливим фактором ускладненого складного речення як типу є здатність мати окремі варіанти, що відрізняються один від одного більшими або меншими стилістично-конструктивними відмінностями у зв'язках між складовими частинами, які утворюють відповідний тип речення [7, с. 157].

До умов, за яких можливе ускладнення структури речення, Ф. Кочіш відносить насамперед кількісний показник. До усклад-

нених належать такі складні речення, у яких поєднано три або більше складові частини. Між цими частинами може бути або сурядний зв'язок, або підрядний, або ж обидва одночасно [там же, с. 161].

На основі такого трактування аналізованого явища вчений вважає за можливе виокремити в словацькій мові дев'ять різновидів складного ускладненого речення [там же, с. 169].

Проте Е. Махачкова стверджувала, що поділ, який запропонував Ф. Кочіш, не завжди вичерпний і послідовний [8, с. 229–232]. Відповідаючи Е. Махачковій, яка один із недоліків у визначенні складного ускладненого речення вважає переоцінку ролі кількісного критерію, Ф. Кочіш наголошує на тому, що, встановлюючи відмінність між звичайним складним реченням і складним ускладненим, він виходить із кількості складових частин (за словацькою й чеською традицією – речень) [7, с. 232–236].

Сфера складних речень обмежується випадками, коли вони мають не більше двох складових частин. Якщо в реченні можна виокремити три складові частини, поєднані між собою однотипними або різнотипними граматичними зв'язками, то в такому випадку визначається складне ускладнене речення.

Протиставлення паратаксісу й гіпотаксісу як двох основних засобів вираження граматичних зв'язків лежить в основі класифікації природи ускладненого речення, яку запропонував Й. Грбачек [6, с. 27–35].

Учений підкреслював, для того щоб визначити ускладнене складне речення як синтаксичне утворення, необхідно насамперед брати до уваги синтаксичний критерій, а не будь-який інший. Кількісний критерій, використовуваний деякими дослідниками з цією метою, не може бути визначальним. Якщо можна говорити про значення складових частин, то воно полягає в тому, що визначає складне речення не як синтаксичну одиницю, а як висловлення.

Й. Грбачек зазначав, що «у простому й складнопідрядному реченні основним зв'язком є синтаксична залежність, у складносурядному реченні – сурядність. Теж саме маємо й у різних типах так званого ускладненого складного речення, і тому протиставлення складно-підрядного й складносурядного речень повинно бути основним принципом поділу складних речень узагалі» [там же, с. 29].

Дослідник пропонує розглядати ускладнені складні речення не у відриві від звичайних складних, а в загальному комплексі вчення про складне речення. Одним із доказів може бути той факт, що будь-яке складне речення, незважаючи на складність його структури може бути пов'язане зі своєю паратактичною або гіпотактичною основами. Сурядність і підрядність за будь-яких умов не можуть бути рівноправними зв'язками в складному реченні.

Я. Бауер зазначав, що ускладненим треба вважати таке речення, у якому складові частини поєднуються принаймні двома різними типами сурядного або підрядного зв'язку, або ж у якому одночасно виступає паратаксіс і гіпотаксіс.

Для того щоб могли реалізуватися два різнотипні зв'язки, у реченні повинно бути, як мінімум, три складові частини. Учений підкреслив, що максимальна кількість поєднаних у реченні складових частин не обмежена синтаксично. Вона впливає з потреб комунікації.

На основі складносурядного речення Я. Бауер установлював такі можливі варіанти ускладнення складного речення: 1) до складносурядного речення додається наступна складова частина на основі іншого відношення; 2) одна із складових частин розширена підрядним реченням; 3) складові частини одночасно розширюються підрядним реченням; 4) кожна складова частина розширюється підрядним реченням [4, с. 272].

Ці ідеї Я. Бауера розвивав А. П. Грищенко й визначав, що складносурядні речення, окремі частини яких містять різнотипні підрядні речення, не становлять третього типу синтаксичних одиниць (пор. виділення їх під назвою *складні речення з сурядністю й підрядністю*) порівняно з простими й складними реченнями. Вони виникають за рахунок розширення складносурядних речень і синтаксично не виходять за межі [1, с. 88].

Підсумовуючи результати дослідження зазначеної проблеми, відзначимо, що історія вивчення складних конструкцій свідчить про спадкоємність граматичної традиції на фоні зміни методів аналізу мови, про зв'яз-

ки сучасних концепцій сурядності й підрядності з попередніми, про їх взаємовизначеність.

З'ясовано, що у розв'язанні проблеми щодо природи безсполучникових структур залишається багато неточностей, виникають усе нові й нові дискусійні питання. Тому перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розкритті поглядів мовознавців 40-х – 60-х рр. XX ст. щодо відношення безсполучникового речення до сурядності й підрядності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. К. : Наукова думка, 1969. 152 с.
2. Кулик Б. М. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис складного речення. К. : Радянська школа, 1963. 145 с.
3. Холодов Н. Н. Сложные предложения с сочинением и подчинением в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01. М., 1965. 28 с.
4. Bauer J. Parataxe a hypotaxe při studiu souvětí. O vědeckem poznání soudobých jazyku. Praha, 1958. S. 272–281.
5. Dvonč L. Niekoľko poznámok o zloženom súvetí. Jazykovedné štúdie. 1959. № 4. S. 169–173.
6. Hrbáček J. Opojetí a klasifikaci tzv. Složitého souvětí typysouvětných konstrukcí. Slovo o Slovesnost. 1965. № 26. S. 27–35.
7. Kočíš F. Ku klacifikácii zloženého súvetia. Slovenská Reč. 1963. № 3. S. 155–164.
8. Macháčková E. Klasifikace zloženého souvětí ve slovenštině. Slovenská Reč. 1964. № 4. S. 229–232.